

Sexuální (ne)způsobilost v polské lidové poezii

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

Lidská sexualita se všemi svými projevy není samostatným, izolovaným fragmentem kultury, který by byl snadno rozpoznatelný a popsateľný. Je úzce a neoddělitelně spojena s celou řadou kulturních jevů, jež by prozíravý badatel neměl ignorovat, chce-li proniknout k podstatě tohoto aspektu lidského života,

píše v knize *Miłość ludowa. Wzory miłości wieśniaczej*¹ Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska (1991, s. 17). K těmto jevům mimo jiné náležejí role přiřčené muži a ženě, pojetí manželství a rodiny, mravní normy, které jsou v daném společenství platné a závazné a fungují v rámci jeho axiosféry.

Žánrem, který se odvolává na sféru lidské tělesnosti, pohlavnosti a sexuality (těla, jeho částí a funkce těchto částí), a přitom si je této kulturní, axiologické a normativní podmíněnosti vědom, je lidový *erotik*. Spolu s Janinou Szymańskou můžeme řícti, že milostný folklor je svébytným „poetickým výkladem norem, pravidel, vzorců chování a mravních zvyklostí dané kultury i tradičního způsobu vyjadřování citů“ (Szymańska 1997, s. 122).

*Erotik*² coby charakteristický žánr umělecké výpovědi náleží k písním obecným, autonomním, a proto volně spjatým se situací interpreta³. Tyto

---

1 Lidová láska. Vzory vesnické lásky.

2 *Erotik*, polsky *erotyka* (z řeckého *έρωτικός*), je mnohotvárný a dobově proměnlivý poetický (písňový) žánr milostné lyriky (zapojující i prvky epické). Zamilovaný se (často bez odezvy) obrací k objektu svých citů ve formě vyznání, chvály, zpovědi nebo stížnosti. *Erotik* často akcentuje lásku či vášeň smyslnou, tělesnou a využívá při tom (mnody odvážně) erotických, sexuálních motivů. (Poznámka překladatelky.)

3 V systematické žánrově polského folkloru, kterou Jerzy Bartmiński vyložil v knize *Folklor – język – poetyka* (1990), bylo ukotvení textu do situace uvedeno v popisu jako první žánrový parametr. Ostatními parametry jsou: 2) druh situace; 3) specifické vlastnosti dané situace; 4) závazné zapojení dramatické nebo epické fabule (příběhu), které stojí v opozici k nepřítomnosti nebo volitelnosti takové fabule; 5) mluvené nebo zpívané sdělení, tedy absence, nebo naopak přítomnost hudebního kódu; 6) sdělení provázené gesty nebo bez využití gest, tedy přítomnost či nepřítomnost somatického kódu; 7) veršovaná nebo prozaická forma textů; 8) vnitřní intence, funkce sdělení; 9) pravdivý nebo fiktivní obsah, tedy odkaz na reálný, anebo naopak imaginární svět; 10) poetika; 11) téma (tamtéž, s. 21–23).

písně, neomezené konkrétním časem, místem ani osobou, byly k dispozici komukoli, kdykoli a kdekoli (Bystron 1924, s. 32); zpívaly se během večerních setkání „mládeže v zimě, při přástkách nebo jiném domácím zaměstnání, v létě pak na svátečních výletech či piknicích v přírodě, také při práci na poli, zejména při pletí, a konečně i na pastvě, která byla lyrickým náladám obzvláště příznivá“ (Czernik 1962, s. 257).

Výsledky pozorování Jana Stanisława Bystroně a Stanisława Czernika potvrdila Katarzyna Prorok, která na základě bohatého korpusu erotických písní (*erotiků*), publikovaného v monografii *Lubelskie* (BartPANLub), popsala v syntetizujícím článku „*Gorzała lipka i jawor*“ – *lubelskie erotyki ludowe* (Prorok 2014) devět konstitutivních determinant milostné písně⁴. Půjdeme-li tímto směrem dále, můžeme vycházet z faktu, že *erotik* je žánrem ústním (mluveným) a lyrickým; a že je typem textu, v němž spolu nejčastěji v dialogu rozmlouvají (nebo se monologem vyjadřují) písňoví milenci – On a Ona (Jasio a Kasia / Janek a Káča). Vnitřním účelem textů tohoto žánru (jejich intencí) jsou námluvy a vyznání (vyjádření) lásky, a to zejména lásky smyslné, prostřednictvím drobných, minuciózních řečových aktů: otázek na opětovaný cit či věrnost, pozdravů, rozloučení, zlořečení, příkazů a nejrůznějších výzev – k sňatku, lásce a milování, k ukončení (nebo naopak započetí) lichocení, nebo k vyjádření chvály, zlosti či podráždění. *Erotik* nemusí mít nutně děj, je to lyrický žánr s jediným základním tématem – a tím je láska. Proto ho Jerzy Bartmiński (1981, s. 22–23) nazval „velkou písní o lásce“. Texty písní vyjevují příběhy milostných „akcí“ – od prvního setkání, nadbíhání, lichocení a namlouvání přes dostaveníčka, vyznání a sliby, milostné hrátky, veselé dovádění, milostné vytržení, ale i strážně, zrady, stížnosti a varování až po překážky a rozchody, anebo i příslib manželství⁵.

4 Do svého popisu Katarzyna Prorok zahrнула parametry vytýčené pro vymezení žánru Jerzym Bartmińským a Stanisławou Niebrzegowskou-Bartmińskou v akademické učebnici *Tekstologia* (2009) a S. Niebrzegowskou-Bartmińskou v textu *Miejsce wartości w opisie gatunków mowy* (Místo hodnoty v popisu řečových žánrů, 2012). Osm základních parametrů tu tvoří: 1) mluvčí; 2) příjemce; 3) komunikační situace, tedy okolnosti, čas a místo; 4) komunikační záměr (niterný cíl); 5) téma (předmět); 6) ontologie reprezentovaného světa, tedy jeho fiktivnost nebo reálnost (či jejich míra); 7) forma (ústní nebo písemná); 8) způsob pojetí, ztvárnění čili poetika (Bartmiński – Niebrzegowska-Bartmińska 2009, s. 145–146). Parametrem devátým jsou hodnoty, tedy složka axiologická (Niebrzegowska-Bartmińska 2012, s. 34 a násl.). Dalším elementem, jež lze vydělit (vymezen bývá např. ve slovníkových definicích), je *genus proximum*, určený počáteční předběžnou kategorizací; ta však může být prováděna na různých úrovních. Autoři publikace *Tekstologia* poukazovali při stanovování parametrů pro popis řečových žánrů na konotace slovesa *mówić* (mluvit, říkat, vyprávět) a na slovníkové definice několika desítek názvů žánrů.

5 Do takových oddílů řadil texty písní Oskar Kolberg, polský etnograf, folklorista a hudební skladatel, v díle *Ludzie*. Stejně uspořádání erotiků převzala Katarzyna Prorok v monografii *Lubelskie* (viz BartPANLub IV, s. 128–599) a Maciej Rak v práci *Materiały do etnografii Podhala* (viz RakPodh, s. 63–116).

Jednou z nejdůležitějších vlastností *erotiku* jako žánru je představování hrdinů, jejich atributů a příhod pomocí paralelně-symbolického kódu. „Technika budování větších znakových konstrukcí a formování jejich významů“, užíjeme-li formulace J. Bartmińského (1993, s. 219), uplatňovaná v lidových písních, spočívá v paralelismu (souběžnosti), ve vzájemné korespondenci a spojení (kombinaci) dvou obrazů, propojených takto na popisném, logickém a někdy i formálním základě. Jeden z obrazů je vzat ze světa přírody – obvykle z říše rostlin a zvířat –, druhý ze světa lidí (více k tomu viz Moszyński 1939, s. 1392)⁶. Tvůrci písní toho dosahovali tak, že „při líčení lidského konání popisovali současně jevy vnějšího světa, a vytvářeli při tom často dojem, jako by obojí bylo v jakémsi zcela zásadním vzájemném vztahu, ačkoli ten nelze blíže definovat“ (Bystron 1921, s. 174; srov. SFPKrz, s. 293).

Paralelismus je sémantický druh opakování, odkazující k existenci podobných rysů (nebo dokonce přímo k totožnosti, identičnosti) ve zdánlivě různém. Jeho filosofickým základem je animismus, víra v jednotu života v kosmu a cítění mystické provázanosti člověka s celým světem přírody, který ho obklopuje,

uvádí J. Bartmiński (1993, s. 219)⁷ ve svém vymezení poetických prostředků (opakování, paralelismu a symbolu), charakteristických pro lidový umělecký styl.

Symbol coby „redukováný paralelismus“ je srozumitelný pouze na pozadí celé kultury a v rámci sítě kódů a symbolů, které v ní fungují. Tak je tomu například v milostných písních, v nichž jsou například kalina nebo hvězda symboly děvčete:

- *Nie ścinaj kaliny, bo jej nie zetnies, Nie kochaj dziewczyny, bo jej nie weźmies* (BartPANLub IV, s. 153 Szyszki, obec Stoczek Łukowski).
Nekácej kalinu, neb ji nepodetneš, nemiluj dívčinu, neb si ji nevezmeš.
- *Świyci miesiąc, świyci miyndzý gwiazdeckami, Nájładniejsás, Rózuś, miyndzý kobyttami* (RakPodh, s. 71 Chochołów).
Svítí měsíc, svítí mezi hvězdičkami, nejhezčí jsi, Rózko, mezi ženičkami.

6 Kazimierz Moszyński zdůraznil, že fenomén paralelismu je charakteristický zejména pro východní Slovanů, méně běžný je u Slovanů západních a u jižních Slovanů zcela chybí (Moszyński 1939, s. 1392-1393).

7 Česky: Bartmiński, J. (2016): *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Překlad I. Vaňková. Praha: Karolinum, s. 47. Dostupné také z: <https://dli.cuni.cz/pluginfile.php/406815/mod_resource/content/1/J_BARTMINSKI_Lidovy_obraz_sveta.pdf>.

Dále také v písních svatebních:

- *Zakukala kukowecka na ługu, zabiroy sie, moja Marysieńko, do ślubu. Zakukala kukowecka na dworze, zapłakała moja Marysieńka w kumorze* (BartPANLub II, s. 104 Niezdów, obec Opole Lub).
Zakukala žežulička na luhu, přichystej se, moje Maryšenko, na svatbu. Zakukala žežulička na dvoře, zaplakala moje Maryšenka v komoře.
- *Oj, kołem, kołem, kołem jasne słońeczko schodzi, nasza Marysia, nasza nadobna do ślubu już odchodzi* (tamtéž, s. 133 Przypisówka obec Firlej).
Oj, kolem, kolem, kolem jasné sluněčko schází, naše Maryša, naše přesličná k oddávkám odchází.

Výrazy *kukačka* (žežulička) a *slunce* (sluněčko) nabývají dalších, zcela jiných významů a nahrazují, respektive zastupují tu pojmenování *nevěsta*⁸.

V lidovém *erotiku*, pojatém jako „zpěv milenců, kteří ještě nejsou spojeni manželským poutem“ (Bartmiński 1974, s. 178), je láska znázorňována dynamicky, s vyvážeností prvků duševních a smyslových a také ženské a mužské role (tamtéž, s. 16). Vyličení lásky v kalinovém lese napomáhá rekvizita, která bývá náhradou, zástupným pojmenováním milenců a jejich těl. Významným rysem *erotiku* (milostné písně) je přítomnost a specifické fungování zvláštního symbolického kódu, ve kterém jsou ženské a mužské pohlavní orgány spojeny s obrazem zvířat a ptáků (oběti a jejího protivníka), fyziografických objektů a náradí potřebného k jejich obdělávání, zemědělských nástrojů a vybavení, potřeb pro domácnost nebo hudebních nástrojů a jejich uživatelů. Takže země, louka, trouba, zástěra (fěrtoch), hnízdo, slepice, koryto nebo mísa fungují v textech *erotiků* coby ženské symboly, zatímco pluh, rádlo, kosa, kominík, houba, žalud, pták, kohout, klín (dřevěný) nebo kladivo jako symboly mužské. Ve svých studiích tento poznatek zachytili badatelé zabývající se zobrazením lásky ve folkloru (tamtéž a s odkazem na Bartmińského zjištění také Wężowicz-Ziółkowska 1991, Prorok 2014).

Ve světle uvedených příkladů si lze povšimnout, že sexuální symbolika v lidových písních odpovídá teorii Sigmunda Freuda (1987) a výkladu snů⁹, ve kterých se lidské podvědomí osvobozuje od mravního ostychu, morálních norem a kulturních vzorců. Stejně jako ve snech, tak i v lidových erotických

---

8 Více o vytváření a ustalování symbolických významů viz Niebrzegowska-Bartmińska (2013). Bohatství takových výkladů přináší lublinský *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL).

9 Ve vztahu k polskému lidovému snáři je popsala S. Niebrzegowska (1996).

SYMBOLY	
ŽENSKÉ	MUŽSKÉ
role, pole, brázda	pluh, rádlo, oráč
země	zrno, rozsévač
louka	kosa, hrábě, sekáč
humno	cep, biják, mlatec
žlab, napajedlo	kůň, koníček
tkalcovský stav, koudel	vřeteno
hmoždír na drcení obilí	tlouk
koryto, díže, bečka, škopek	klín (dřevěný), palice, bednář
kovadlina	kladivo, kovář
pec, komín	zedník, kominík
zástěra, košík	houba, žalud
hrnec, sporák, trouba	klobása
dudy, bandurka, housle	smyčec, píšťala, dudák, malý nástroj („instrumentek“)
myš	kocour
koza	kozel, vlk
hnízd	ptáček
slepice	jestřáb, kohout, kohoutek
kavka	havran
zámek	klíč
les	lesník
kalamář	brk, pero, tužka

Tabulka: Węzowicz-Ziółkowska (1991, s. 161)

písních (*erotických*) jsou předměty ostré, podlouhlé, schopné do něčeho tlouci, něco hloubit nebo do něčeho vnikat asociovány s mužskými pohlavními orgány, zatímco předměty (nádoby) okrouhlé, jež mají prohlubeň, dutinu

a otvor a jsou schopny něco přijímat do svého nitra a uvnitř zadržovat, jsou spojovány s genitáliemi ženskými. Dravá zvířata jsou kladena do protikladu vůči jejich kořisti, samci vůči samicím, konatelé nějaké činnosti vůči předmětům, které opracovávají (srov. Bartmiński 1974, s. 180–181).

Zdá se, že tyto vlastnosti obou symbolických řad tvoří zároveň základ vztahu mezi symbolizujícím a symbolizovaným, základ paralelismu žena–země, vagina–brázda, vulva–loutna, muž–orač atd. (Weźowicz-Ziółkowska 1991, s. 162)

Jednoduché symboly vstupují v textech erotiků do **komplexních kombinatorických systémů a fungují jako makroznamky**. Například *zelená louka s nepokosenou svěží trávou* nebo *tryskající čistý pramen* je symbolickým znázorněním panenské čistoty, *darovat lístečky lilie* znamená, že dívka se oddává svému chlapci, *uschnutí lilie* nebo *opadnutí kvítku z růže či lilie* je znamením ztráty panenství:

- (1) *Mam-ci ja też Jasiu łączkę zieloną, na niéj traweczkę niepokoszoną. Tylko koszenia potrzeba, da nam Pan Bóg wszystko z nieba, dobrze nam będzie* (K 21 Rad, s. 39 Końskie).
Mám já též, Janku, loučku zelenou, na ní travičku nepokosenou. Jenom kosení potřebuje, dá nám Pánbůh všechno z nebe, dobře nám bude.
- (2) *Panno Marysiu, daj lelije! Nie dam, nie dam ni kwiateczka, bo mi zeschnie lelijeczka, hej, kolęda, kolęda!* (KotRzesz, s. 227 Dachnów)
Panno Maryško, dej mi lilii! Nedám, nedám ni kvítečka, sic mi uschne liliječka, hej koleda, koleda!
- (3) *Daj mi, Zosiu, z tej leliji choćby jeden listeczek, ażeby o tym nie wiedział twój miły kochaneczek* (tamtéž, s. 133–134 Grząska).
Dej mně, Žofinko, z té lilie třebaš jeden lísteček, aby o tom nevěděl tvůj drahý miláček.
- (4) *Boze, Boze, spad(ł) mi kwiatek z róze, spadła i leluja, zmiéniła się i ja* (K 44 Gór, s. 409 „od Krościenka“, Czorsztyn).
Ó Bože, Bože, opadl mi kvítek z růže, opadla i leluja, změnila jsem se i já.

V lidových milostných a namlouvacích písních mají složitější obrazy obvykle dějový, událostní charakter a odrážejí dynamiku milostných aktů, výkyvy pocitů, milostné vytržení, setkání i rozchody, sblížení a zrady písňových milenců. Zákonitostí je, že nové, zástupné významy na sebe v písních

berou jednoduché zemědělské činnosti (orba, setí, vláčení, sečení), meteorologické jevy či projevy počasí (sluneční svit, rosa, déšť, voda). Obrazy orání pole, napájení koně, pasení páva, pádu do říčky, zmáčení sukničky, promáčení střevíčku, padání deště či rosy na kalinu (lísku, březinu, višňový sad) nabývají v lidových písních dalších významů a mohou být vykládány v kategoriích pohlavního aktu, tělesného sblížení milenců, dívčina oddání se chlapci nebo ztráty panenství:

- (5) *W stodole świta, w rogu dzień, posła dziewczyna po ogień. Nie po ogień chodziła, tylko Jasia budziła, budziła. Wstońże, Jasiońku – nie lez-ze, idź do rolenki – podorz-ze. Idę, dziewczyno – nie wołaj, juz ja roleńkę – podorał* (K 27 Maz, s. 239 Złotowo pod Szreńskiem).
Ve stodole svítá, v rohu den, vyšla dívčina pro oheň. Pro oheň ale nebyla, jen Janka budila, budila. Vstávej, Janičku – nelež víc, běž na rolenku – zorej ji. Vstávám, dívčino, nevolej, už jsem rolenku – pooral.
- (6) *Jakże ja mam wstać, koniom wody dać, zimna, zimna rosa, a ja bosa, nie mogę wytrwać* (BartPANLub III, s. 316 Zemborzyce, obec Konopnica).
Jak jen já mám vstát, koním vody dát, studená, studená rosa, a já jsem bosa, nemůžu to dokázat.
- (7) *Z tamtej strony – zielonego stawka paśta panna prześlicznego pawia. Trąciła –ć go w ogonek niechcący, paw poleciał do boru krzycący. Ona za nim i go wołający, wpadła w rzyckę, zmacała spodnicę* (K 28 Maz, s. 242 od Grajewa, Rajgrodu).
Na druhé straně rybníčka zeleného pásla panna páva překrásného. Uhodila ho nechtíc do ocasu, páv křičel a rozletěl se k lesu. Běžela za ním, volala ho, spadla do říčky, zmáčela sukničky.
- (8) *Przyjechał do niej kawaler młody: chodźwa, dziewczyno, w gęste jagody. Ja tam nie pójde, bo zimna rosa. Chodźwa, dziewczyno, to cię przeniosę. Ej, co jej, co jej? dziewczynie mojej, straciła wianek, chodząc po roli* (K 26 Maz, s. 215 od Siennicy).
Přijel k ní nápadník mladý: pojďme, dívčino, mezi husté plody. Já tam nepůjdu, je chladná rosa. Pojďme, dívčino, tak tě přenesu. Ej, co je jí, co je jí, dívčině mojí, ztratila vínek, když šla po poli.
- (9) *Prosze ja cie, prosze, nie prowadź mnie w rose, bo ja młodziusiańka, trzewiczki zarosze* (TN Strupin Duży 1966).
Prosím tě, prosím, neved mě do rosičky, vždyť já mladušenká zrosím si střevíčky.

- (10) *Deszczyk pada, rosa siada po drobnej leszczynie, zalecaj się, namilejszy, ale nie zdradliwie* (GąsMazur, s. 137).
Deštík padá, rosa sedá na droboučké lísce, obletuj mě, nejmilejší, ale ne falešně.

V základech lidového *erotiku*, podobně, jako je tomu v každém žánru – řečeno ve shodě s tezí Stanisławy Niebrzegowské-Bartmińskiej (2012, 2015) – tkvějí **hodnoty důležité pro nositele lidové kultury**, relativizované s ohledem na typ subjektu. Tím je entita, o níž se v textu hovoří (rovina reprezentace) a/nebo které je sdělení adresováno (rovina interaktivní). V písních milostných jsou hrdiny mladí lidé, nejčastěji milenci, kteří dosud nejsou spojeni sňatkem. Prvořadými hodnotami (jak ve své studii zdůraznila Katarzyna Prorok), kolem nichž se v lidovém *erotiku* seskupují hodnoty další, jsou láska a štěstí v lásce. „Přidruženými“ hodnotami, které spolu s nimi vytvářejí provázanou sémantickou síť, jsou mimo jiné: tělesný kontakt, otevřená ochota milenců k milostné hře, mládí a krása, úspěch v lásce a náklonnost, bezstarostnost zamilovaných, dobrá zábava a smích, svoboda, věrnost a stálost, bohatství; relativními hodnotami jsou bohatství a manželství – to je hodnota významná pro dívku (Prorok 2014).

Tento rejstřík by podle mého názoru měl být doplněn o sexuální zdatnost¹⁰. Argument pro to, aby tato tělesná vlastnost milenců i její role při milostném aktu (při milování) byla v žebříčku vyčleněných hodnot umístěna vysoko, poskytuje již sama etymologie slova *kochać* (milovat), která milování spojuje s tělesností, s dotýkáním a pohybem. K sexuální zdatnosti, respektive způsobilosti (schopnosti obstát při sexuálním aktu) tedy náleží i schopnost a dovednost „dotýkat se“ a „pohybovat se“. Spojení milování s dotýkáním exponovala (s odkazem na zjištění Franciszka Sławského) Urszula Majer-Baranowska (1980, s. 83) ve zkušebním svazku *Słownik ludowych stereotypów językowych* (SLSJ). Dnes hypotézu F. Sławského potvrzuje též Wiesław Boryś, který píše:

psl. dial. *kochati, pravděpodobně expresivní varianta psl. *kosati ‘dotýkat, hýbat, pohybovat’, *kosnoći ‘dotknout se, pohnout’ [...]. Původní význam pravděpodobně ‘lehce, jemně se dotýkat, hladit’, z toho ‘laskat’ (> ‘líbat, objímat, brát do náručí, tisknout’), ‘oddat se někomu’ a dále ‘hýčkat, pečovat, způsobovat rozvoj, růst’ a ‘činit někomu potěšení, uspokojovat někoho, projevovat náklonnost, milovat’ (BorSE, s. 241).

10 Ta souvisí s „tělesným kontaktem“, jež mezi přidruženými hodnotami zmiňuje K. Prorok.

Funkční tělo je v aktu milostného sblížení prvkem nesmírně důležitým, možno říci klíčovým. A není tedy překvapivé, že v milostné písni její hrdinové oceňují a chválí přednosti těla, jeho stavbu, vlastnosti, dynamičnost a energičnost – a dělají to jak dívky, tak chlapi.

- (11) *Mam ci ja, Maćku, łaczeńkę drobną, traweczkę na niej, gdyby jedwabną, a pośrodku źródło bije, traweczka się pięknie wiję, nigdy nie zgnije. Mam ci, Kasiu, kosisko spore, jak wezmę kosić, trawka wygore, hej pokos koło pokosa, dobrze kosi moja kosa, aż pierzcha rosa* (ChodŚp, s. 193).

Mám já, Macku, loučku drobnou, travičku na ní jako hedvábnou, uprostřed z ní pramen tryská, travička se pěkně vine, nikdy nehnije. Mám já, Káčo, kosu velikou, jak s ní kosit začnu, travka padne, hej lehne řádek vedle řádku, tak dobře kosi moje kosa, až stříká rosa.

- (12) *Mam ci ja, Jasiu, swój roli staję, na niéj się zboże bujne udaje. Tylko uprawy potrzeba, da nam Pan Bóg wszystko z nieba, dobrze nam będzie. Mam ja też, Kasiu, bydłatek troje, pójdzie jedno wprzódy, a za nim dwoje. I płużek też tam będzie, wszystko się do kupy zjeździe, dobrze nam będzie* (K 21 Rad, s. 39 Końskie).

Mám já, Janku, svou vlastní roli, na té vyrostе bujnэ obilí. Jenom obdělát potřebuje a dá nám Pánbůh všechno z nebe, dobře nám bude. Já zas mám, Káčo, tři kravičky, jedna půjde vpředu, za ní dvě. I ploužek tam bude, všechno se do kupy sejde, dobře nám bude.

Dívka vystavuje na odív kvality svého úrodného pole (*bujné role*), neboť ta může rodit hojnost plodin, srovnej *bujny* – ‘hojně rostoucí’, ‘živý, nespoutatelný, bohatý’ (USJP I, s. 344). Chlapec se chlubí nástroji, náradím (*pluhem*, resp. *ploužkem*) a hospodářskými zvířaty (*dobytčátky*, resp. *kravičkami*), jelikož obojí je pro obdělávání pole nezbytné. *Nepokosená loučka s tryskajícím, pulzujícím pramenem* je obrazem mladé ženy, dívky, která si zachovala panenství a svou čistotu chce věnovat milovanému chlapi. Sexuální zdatnost písňového hrdiny Janka (Janíčka) v milostné situaci (milostné akci), v jejím průběhu a vyvrcholení je však mnohem důležitější než výkon jeho partnerky Káči (Kačenky). V pohlavním aktu je Janek agentem (konatelem) činnosti a Káča jejím pacientem (předmětem) – *dobře pokosit loučku nedokáže leda hlupák; o důkladném posečení loučky rozhoduje řádná kosa*¹¹. To je zvláště

11 V této stati je předmětem mého zájmu především způsobilost mládence či muže. To ovšem neznamená, že způsobilost dívky či ženy, přiměřenost jejich pohlavních orgánů vzhledem k orgánům mužským není při milostném aktu důležitá. Srovnej podle písne v monografii Lubelskie:

Bođaj cie, Zosieńku, wszystkie gromy trzaśły, żeś mi nadstawiła, żeś mi nadstawiła, hej, taki buzi ciasny. Bođaj cie, Jasińku, piorun trzas w zapolu, jesczem ci nie data, jesczem ci nie data,

důležité tehdy, když z loučky této dívky *pramínek vyvěrá*, když je její loučka ohrazena a na loučce lilie vsazena, tedy když je dívka panna:

- (13) *Moja łącka przy niskiej dolinie, można ją siec i w lecie, i w zimie [...]. Z mojej łącki źródełeczko ciecie, mojej łącki lada kiep nie siece* (LL, s. 58).
Moje loučka leží při nízké dolině, je možné ji kosit jak v létě, tak v zimě [...]. Z mojí loučky pramíneček teče, moji loučku leda hlupák neseče.
- (14) *Moja łuncka wkoło uogrodzóno, a we środek lelujo wsadzóno. Na myj łun-czce rzundne zowaliska, to tam trzeba nie lada kuosiska* (KrzyżWiM III, s. 28 Szczytno, varianty viz tamtéž, s. 27 Purda, Orzysz).
Má loučka je dokola ohrazena a uprostřed lilie vsazena. Na mé loučce zanedbaná místa, na ně je potřeba řádného kosiska.

Vadné, nemocné orgány ztrácejí náležitou funkčnost – v písních se mluví o tom, že funkce přiřazené k intimním částem těla se mohou dočasně zastavit (což bývá běžné). „Nevýkonnost“ nebo „onemocnění“ či „churavění“ bývají druhem milostné hry. Nemocné tělo vyžaduje léčbu a nejlepší „lékařkou“ nemocného orgánu (*zlomené, vymknuté nebo jinak nemocné nohy či údu; zánětu nebo otoku zchromlé nohy*) je dívka, písněová milenka – právě ona je s to učinit, že se chromý úd postaví:

- (15) *Skoczył z konia przez uwagi, wyłamał nogę. Moja miła pani matko, chodzić nie mogę. Nie bójże się, Kasiu, ognia ani puchliny, położę ja chorą nogę wele pierzyny* (K 2 San, s. 131 od Tarłowa, Lipska).

---

jużeś sie ty pochwołuł (BartPANLub IV, s. 471 Bochotnica). (Bodejž tebou, Žofinko, všechny hromy třesou, žes mi nastavila, žes mi nastavila pusu/dírku takhle úzkou. Bodejž do tě, Janíčku, blesk v poli udeřil, ještě jsem ti nedala, ještě jsem ti nedala, ty už ses pochválil.);

A mam-ci ja, mam, Troje bydełeczka, A u mojej kochanecki Ciasna oborecka. A bodejze to bydeł-ko Wszystko wyzdychało, Inom-ci jedno wepchnęł, A dwoje zostało (HerKaL, s. 58). (A mámť já mám tři dobytčátka, a má milovaná těsnou oborečku. Bodejžte ta dobytčátka málem zahynula, jen jedno jsem vepchal, ale dvě zůstala.);

Datąbym ci siuski, aleś ty maluśki, bo do mojej siuski potrzeba metr kuśki (z Krakowského). (Dala bych ti chcapičky, ale ty jsi maličký, neb do mojí chcapičky má být ptáčka metr celíčký) (Wężowicz-Ziołkowska 1991, s. 175).

Také v písní zaznamenané v 19. století Wacławem z Oleska a komentované Annou Tyrpou, autorkou studie *O eufemizmach w pieśniach ludowych* (O eufemismech v lidových písních), se hovoří o sexualitě ženy a její tělesnosti v souvislosti s milostným aktem: „*Trzy rzeczy na świecie od mężczyzny wzgardzone, rękawiczka i trzewiczek, kiedy są przestronne, a trzeciej nie powiem, bobym memi słowy obraził kobietki, a może i wdowy*“ (Tyrpa 2008, s. 245). (Tři věci jsou na světě mužem pohrdané – rukavička a střevíček, jsou-li moc prostorné, třetí neprozradím, neboť svými slovy urazil bych žínky, ba možná i vdovy.)

Skočil z koně, nedal pozor, zlámal sobě nohu. Moje milá paní matko, choditi nemohu. Neboj ty se, Káčo, zápalu ni opuchliny, položím ti chorou nohu podél peřiny.

Varianty:

Skoczył z konia nieuważnie i wywinął nogę: Moja Maryś, moja droga, juz chodzić nie mogę! Idź-ze po doktora albo idź do pana, jak mnie doktor nie ulicy (uleczy), to ulic mnie sama. Pościelze mi, moje dziewce, moje złoto, w tój nowój komorze i układź się ty kole mnie, toć mi to pomoze. Pościać ci się nie odrzekam, ukłaść się nie mogę, zeby ci się ogniń nie wdał w tę kulawą nogę. A nie bój-ze się, dziewczyno, nie bój-ze się ognia, będę ścisakał i przytulał choć do samego dnia (K 18 Kiel, s. 78 Potok, podob. KrzyżKuj I, s. 198 Lubraniec okres Włocławek).

Skočil z koně nerozvázně a vymkl si nohu: Moje Maryš, moje drahá, chodit už nemohu! Poběž pro doktora nebo jdi pro pána, když mě doktor nevyléčí, tak mě vyleč sama. Ustel ty mně, moje děvče, moje zlato, v té nové komoře a polož se vedle mne, jen to mi pomůže. Pro pomoc jít neodmítám, lehnout si nemohu, by ti zápal nezachvátil tu chromou nohu. A neboj se, dívčino, neboj ty se ohně, objímat tě budu, tisknout až do samého dne.

Oj, i spad Jasio z konika, wywinął nogę, a widzisz, ty dziewczę moje, że iść nie mogę. Poślijcie mi po doktora albo po pana. Jeśli on mnie nie ulęczy, ulęcz mnie sama. Wstałci kulas jak narani, nic nie upada, a widzisz, ty dziewczę moje, żeś mi pomogło (K 12 Poz, s. 25 od Poznań).

Oj, spadl Janek z koníka, vymkl sobě nohu, a vidíš, ty děvče moje, že chodit nemohu. Pošli ty mně pro doktora anebo pro pána. Jestli mě on nevyléčí, uzdrav si mne sama. Vstal kulhavec jako zrána, vůbec už nepadá, a vidíš, ty holka moje, žeš mi pomohla.

Pro písňovou milenkou je velice bolestné milencovo postižení a funkční nepůsobilost, která je spojena s nízkou kvalitou náradí (*nevalné, bídné cepy*) nebo poškozením náčiní, ale i zvířat (*rajta spadla, fajfka, faječka popraskala, kolečko se polámalo, biják se zkrřivil, koník zchroml, začal kulhat*).

- (16) *Kazali mi cepem młócić na kosmatem gumnie, a ja im się tez wymawiał, kiepskie cepy u mnie. Jakem zaczął cepem młócić, bijak mi się skrzywił, a cém-ze ja nieszczśliwy bandę ludzi zywił (K 26 Maz, s. 333 od Żelechowa).* Kázali mi cepem mlátit na kosmatém humně, a já se jim též vymlouval, cepy mám mizerné. Když jsem začal cepem mlátit, biják se mi zkrřivil, čím že já to přenešťastný bandu lidí živil.

- (17) *Czyje to poleczko nie "orane, "od mego kochanka zanedbane. "Orane, "orane, ale mało, bo mu się koleczko połamało. Kolcesko złamało, rajfa spadła, a moja Kasinka bardzo zbladła* (BielKasz II, s. 226 Wdzydze obec Kościerzyna, varianta: BartPANLub IV, s. 252 Jacnia, obec Adamów).
Čí je to políčko neorané, od mého milého zanedbané? Orané, orané, ale málo, neb se mu kolečko polámalo. Kolečko zlámalo, obruč spadla a moje Kačenka tuze zbledla.

Varianta:

Czyjeż to poleczko nie zorane, od mego miłego zanedbane? Jest ono zanedbane, ale mało, bo mi się kólecčko połamało. Kólecčko mi się połamało, fajeczka mi się potrzaskała (BielKasz II, s. 226–227 Wdzydze, obec Kościerzyna).

Čí jest to políčko nezorané, od mého milého zanedbané? Zanedbané jest, ale málo, že se mi kolečko polámalo. Kolečko se mi polámalo, fajeczka se mi rozbila.

- (18) *Nie chcę tego, co mu wisi, Nieprzyjaciel moi pisi. Wolę tego, co mu stoi, Przyjaciel to pisi moi* (HerKal, s. 55).

Nechci toho, co mu visí, nepřítel to mojí piči. Volím toho, co mu stojí, to je přítel piči mojí.

- (19) *Oj, myślałaś, dziewczyno, oj, że ja "o cie szalał, oj, ja se o konika, oj, bo mi okulawiał* (BartPANLub IV, s. 551 Osowa, obec Hańsk).

Hoj, myslelas, dívčino, hoj, že já pro tě bláznil, hoj, já pro koníka, ježto se mi zchromil.

Vlastnictví náčiní či nástrojů nepřinese milenci chválu, pokud jsou nekvalitní nebo například *maličké*, ale také tehdy, je-li on sám nedouk či nešika, který **nemá osvojeny dovednosti v milostném řemesle** (*rozbije nápravu, zláme oj*) a „píšťalka mu nechce hrát“. Nedostatek plné sexuální aktivity vystavuje muže či svobodného mládence posměchu a odsuzuje ho k nezájmu ze strany dívky:

- (20) *Dałabyk ci siuški, Aleś barz maluški, A do mojej siuški trzeba łokieć dłuški* (RakPodh, s. 119 Chochołów).

Dala bych ti hcapičky, ale ty jsi maličký, neb do mojí hcapičky má být loket celičký.

- (21) *Oja, oja! Panno moja, Niekoszona łączka twoja. Przystanę ja za kosiarza, Będę kosić raz wedle raza. – Trzeba by mi takowego kosiarza do boku mego. Wiadomego uczyć trudno, Bo on kosi łączkę równo. A z nieukiem wielka męka, Mało robi, siła stęka. Łączka [nie]koszona sto[i], A ja szkodna w łączce swojej. – On rubacha, jak wziąn kosić, Az wołała: – Już mam dosyć! – Rozmachałem kosę swoją, Postój, aż się uspokoję. – Kośże, kośże, kiedyś taki, Za każdy raz trzy szóstaki (HerKal, s. 40).*
 Hoja, hoja! Dívko moje, neskosená loučka tvoje. Být sekáč se ke mně hodí, ráz na ráz ji budu kosit. – Takového sekáče po boku mi třeba. Znalého je těžké učit, neb ten loučku kosí rovnou. S hlupákem jsou velká muka. Málo dělá, silou mrhá. Loučka neskosena stojí. A já ošizená v loučce svojí. – On se rozmách, začal kosit, až volala: Již mám dosti! – Rozmách jsem se kosou svojí: Postůj, až se uspokojím. – Jako dříve kos teď taky, za každý ráz tři šestáky.
- (22) *Jasieńku, ty krzywo orzesz, czy ci wołki nie chcą chodzić, czy ty nie możesz. Kasieńko, dobrze bym orał, żebyś wołki poganiała, na zakręcie buzi dała, dobrze bym orał. Jasieńku, tyś za malutki, nie dostaniesz ucałować mojej buzieńki. Kasieńko, wezmę stołeczka ji uścisnę, ucałuję twoje usteczka (BartPANLub IV, s. 150–151 Bychawka, obec Bychawa).*
 Jasieńku, ty křivě ořeš, což ti volci nechtěj chodit, nebo ty nemůžeš. Kačenko, dobře bych oral, kdybys volky poháněla, v ohybu brázdý pusu dala, dobře bych oral. Janičku, tys příliš malý, nedám já ti svoje ústa k políbení. Vezmu, Kačenko, stoličku, obejmu tě, políbím tvé rtíky.
- (23) *Oj, jechałem do Zosi, da, potamałem osi. Oj, jeśli dyszel złamię, da, to nie spojrzy na mnie (K 1 Pieś, s. 383 od Warszawy, varianta: HerKal, s. 92).*
 Když jsem jel k Žofce za svítání, praskla mi loukoť znenadání. Jestli se mi i oj zláme, tak už nepohlédne na mě.
- (24) *B^uodej zmarniała piszczarka, b^uodej zmarniała, zmarniała, jak jechałym do dziewczyny, grać mi niy chciała, niy chciała (KrzyżKuj, s. 140 Ruszki okres Radziejów).*
 Bodejť se zmarnila píšťalka, bodejť se zmarnila, zmarnila, když jsem jel za děvčetem, hrát mi nechtěla, nechtěla.

Obecně řečeno, z připomenutých textů lidových písní vyplývá, že mužské tělo zbavené pružnosti, energie a vitálnosti, stejně jako pohlavní orgány neschopné svých přirozených funkcí mají pro ženu-milenku negativní hodnotu. Takto negativně vnímá mladá žena i starého muže, jemuž *docházejí síly a nestojí knír, který má křivý nos, nemůže skákat a nemá pevné kosti.*

- (25) *Niewolą mnie za starego, Niewolą, niewolą, A kiedy mu te wąsiska Nie stoją, nie stoją. A trzeba by do Warszawy Po śnury, po śnury, A stałyby te psiska Do góry, do góry* (PrzybJabł, s. 398 „od Klimontowa“, Zakrzów).
Nechci já jít za starého, do takové poroby, poroby, když mu ty kníry nestojí, nestojí. Je třeba jít do Varšavy pro šňury, pro šňury, postavily by se kníry do hůry, do hůry.
- (26) *Co ja zrobie z takim losym, jak mam mýža z krzywym nosem, jak go ja chce pocałować, to musze mu nos prostować* (KrzyżKuj, s. 161 Poczeryn, okres Radziejów).
Co já udělám s takovým losem, že mám manžela s křivým nosem. Když já mu chci pusu dát, musím mu nos narovnat.
- (27) *Płakała dziewczyna, cóz ni miała płakać! Pošla za starego, Co ji ni mógł skakać* (Węzowicz-Ziółkowska 1991, s. 126 Krakowskie).
Plakala dívčina, jak neměla plakat! Vzala si starého, co ji nemoh skákat.
- (28) *Serce od załości: Nie masz w kusiu kości, Tylko same zyły, Ustają mu siły. Toć to zał prawdziwy* (HerKal, s. 53 píseň mazověcká).
Srdce žalem strádá: Nemáš v kuse kosti, jenom samé žíly. Síla vyprcháává. Žal je to pravdivý.

Starý muž (*děd, dědek, starý děd, sivá brada*), *shrbený*, nemohoucí a neschopný, nezpůsobilý, avšak usilující o sňatek (*kývá bradou, cení zuby*) nebo se přímo ženící s mladou dívkou, jež má erotické, sexuální potřeby – takový muž bývá v písních předmětem žertů a posměšků.¹² Mladou ženu odpuzuje – dívčina (*čistá, nevinná jahoda*) se bojí, že se jeho stáří nakazí:

- (29) *A za mąż-ci me wydają, a toć ja tam ni mom woli. Za starego, zgrzybiałego, daj-aż ci me główka boli. Siedzi stary w rokicinie, kiwa brodą ku dziewczynie. A ty stary, siwobroda, ja dziewczyna jak jagoda. Obrócił się do mnie pyskiem, da i chciał me pocałować. Wolę w grobie niż z dziadziskiem leżeć, niż dziada szanować. Oj, układ się tuż pole mnie, da i kieby piwna kłoda; a i ja téż pole (kole) niego leżę, niewinna jagoda. A zerwał my rumianecek, da i bez wysokie ściany, a nie zerwał żagaweczki, da bo się nią bojał*

12 Samozřejmě, že stáří není s úbytkem vitality a nedostatkem energie spojeno vždy, jak naznačuje například svatební popěvek od Kujawy: *Mój staruszek grochowinka, pokochoby co godzinka, pokochoby co mómencik, bo mo dobry instrumyncik* (StanTomKuj, s. 40). (Mám starouška hrachovinku, pomiloval by mě co hodinku, pomiloval by mě co momentik, jelikož má dobrý instrumentik.)

sparzyć. A i ja též tak dziewuła, tobą dziadu się zarazić. (K 4 Kuj, s. 47 „od Lubrańca“, Sułkowo; varianty viz K 72/1 Kuj, s. 271 „od Chodcza“, tamtéž, s. 324–325 „od Kruszwicy“, Pakość).

Za muže mě vydají, však proti mé vůli. Za starého, shrbeného, až mě hlava bolí. Sedí starý ve vrbině, bradou kývá ku dívčině. Ty jsi starý, sivá brada, já dívčina jak jahoda. Obrátil se ke mně pyskem a chtěl mě celovat. Raděj v hrobě budu nežli s dědkem ležet, nežli o starocha pečovat. Oj, již padl vedle mě jako pivní kláda; já též podél něho ležím, nevinná jahoda. Vínek z heřmánku mi strhl, i když z nevysoké stěny, kopřivu si neutrhl, bál se o ni spálit. A i já, děvucha, od tebe, starý děde, bojím se nakazit.

- (30) *Oj, biada my, biada, zem poszła za dziada – cóż ja będę robiła? Ni ja dziada sprzedać, ni jego wymienić [sic!], cóż ja będę robiła? Oj, biada mi i biada, a ja biedna dziewczyna! Dziad wyszczerzył zęby, woła na mnie: gęby! Jako leśna bestyjka. Oczy mu w łeb wpadły, wąsy mu opadły, broda mu osiwiła. Oj, biada mi i biada, a ja biedna dziewczyna! Żeby my się trafił jaki młody chłopiec, mile-ć bym go przyjęła. A z tym starym dziadem, widzi Bóg dali-bóg, jak ja będę świat żyła?* (K 4 Kuj, s. 54–55 „od Osiecin“, Borucin).
Ó, běda mi, běda, že jsem šla za děda – co si jenom počnu? Děda neprodám ani nevyměním – co si jenom počnu? Ó, běda mi, běda, nebohé dívčině! Děd vycenil zuby, volá na mě: rety! Jako lesní bestijka. Oči mu do lebky zapadly, vousy mu opadly, brada zesivěla. Ó, běda mi, běda, ubohá jsem dívčina! Kdyby se mi natrefil jakýs chlapec mladý, mile bych ho přijala. A s tím dědkem starým, pohleď Bože rozbože, jak já budu život žít?

Sexuální nezpůsobilost (postížení, nefunkčnost, nedostatečná znalost milostného řemesla, tělesná slabost) se může stát důvodem pro odmítnutí milence dívkou nebo pro opuštění muže mladou, sexuálně neuspokojenou ženou:

- (31) *Żona męża odesła, bo nie umiał rzemiosła. Ani orać ni kosić, ani żonki podnosić* (K 17 Lub, s. 45 Radecznicza).
Žena muži odešla, neb neuměl řemesla. Ani orat, ani kosit, ni žínku na rukou nosit.

Varianta:

Niedaleko Olesna, hop, siup Olesna, baba chłopa odeszła, hop, siup odeszła. Oj, odeszła, odeszła, hop, siup odeszła, bo nie umiał rzemiosła, hop, siup rzemiosła. Ani orać, ni kosić, hop, siup ni kosić, ni fartuszka podnosić (PłatKraK, s. 701–702 Dąbrowa Tarnowska).

Nedaleko Olesna, hop, šup Olesna, baba chlapu odešla, hop, šup odešla. Hoj odešla, odešla, hop, šup odešla, neb neuměl řemesla, hop, šup řemesla. Ani orat, ani sekat, hop, šup ani sekat, ani fěrtůšek nadzvedat.

- (32) *Ozenił się stary w kościele, u fary. Wyszedł na ulicę, sfajdał nogawicę. Mówiły mu panny: – Nie jedz, stary, manny, Kup-sze kasze, krupy, Boś ty słaby* (HerKal s. 97).
Oženil se starý v kostele u fary. Vyšel do ulice, pokadil si nohavice. Praviły mu panny: Nejez, starý, many. Kup si kaši, kroupy, neb jsi slabý.

Protipólem starého muže je mladý, schopný a zdatný milenec – toho dívka přijímá a je připravena se s ním spojit. Starého wysyła na grzyby (posílá na houby), *wsadza w miech, karmi suchą rzepą, żeby prędzę zdech* (posazuje do mechu, krmí suchou řepou, aby rychle zdech) (K 72/1 Kuj, s. 20):

- (33) *Z tamtej strony wody Jest tam Antoś młody, Gdyby mi go dali, Pościłabym środy. Pościłabym środy. Pości[ł]abym piątki, Żeby mi się dostał Na Zielone Świątki* (HerKal, s. 150).
Z druhé strany vody jest tam Antoś mladý. Kdyby mně ho dali, postila bych se každíčkou středu, každíčkou středu, po všechny pátky, abych ho dostala na Zelené svátky¹³.
- (34) *Chcą mnie wydać za starego, a ja nie mam woli, a co spojrze na młodego, to mnie serce boli* (KrzyżKuj, s. 160 Świesz, okres Radziejów).
Chtějí mě vdát za starého, nemám žádnou vůli, pohlédnu-li na mladého, tak mě srdce bolí.
- (35) *Nie pojde ja za starego, nie użyje nic dobrego, jak przyjdzie do spania, użyje sapania. A jak pojde za miłego, za Jasinka, za mojego, jak przyjdzie do spania, użyje kochania* (tamtéž Michałowo, okres Aleksandrów).
Nepůjdu já za starého, neužiju nic dobrého, jak dojde na spaní, užiju sípání. A půjdu-li za milého, za Janíčka, za mého, jak dojde na spaní, užiju milování.
- (36) *Po cożeś się, stary dziadu, przywłók, a nie beńdzie w mojej roli twój pług, moja rola pod borem nowina, tyś stary dziad, ja młoda dziewczyna* (tamtéž, s. 259 Latkowo, okres Radziejów).

---

13 *Zelené svátky* – pojmenování pro Letnice, pohyblivý církevní svátek Seslání Ducha svatého, připadající na neděli padesátý den po Velikonocích. Pod názvem Zelené svátky se skrývala celá řada lidových oslav. (Poznámka překladatelky.)

Pro copak ses, dědku starý, přivlék? Nebude v mé roli tvůj pluh. Moje pole pod borem je novina¹⁴, tys starý děd, já mladá dívčina.

- (37) *A ty starý siwy, hoc, hoc, hoc, idź z koszem na grzyby! Hoc, hoc, hoc. A ty młodziusieńki, hoc, hoc, hoc, daj my buziuleńki! hoc, hoc, hoc* (K 4 Kuj, s. 55 „od Osięcin“, Bodzanowo).

A ty starý sivý, hoc, hoc, hoc, běž s košem na houby! Hoc, hoc, hoc. A ty mladušenký, hoc, hoc, hoc, dej mně políbení! Hoc, hoc, hoc.

Sexuální způsobilost se ve světle lidového erotiku jeví z perspektivy dívky či mladé ženy jako jedna z nejdůležitějších hodnot. Tak jako byly silné ruce nezbytné při práci na poli a v hospodářství (konec konců zajišťovaly rodině dobré živobytí), tak i náležitě funkční intimní části těla dokázaly přinášet milence potěšení (erotická způsobilost, jak je pojata v textech milostných písní, je spíše hodnotou imanentní, samou o sobě) a byly rovněž zárukou pokračování života, zajištění potomstva (v tomto případě je sexuální funkčnost, způsobilost jevem instrumentálním, sloužícím životu jako hodnotě, jež stojí na vrcholu axiologického žebříčku venkovské společnosti). Mnohem více se v milostných písních mluví o **sexuální dysfunkci, postižení**¹⁵ muže (milence). **Neobratnost, nedostatečná dovednost** a z ní pramenící neschopnost poskytnout ženě (milence) plné a uspokojivé sblížení vystavují muže i svobodného mládence ze strany milenky posměchu. **Nezpůsobilost**¹⁶ v tomto směru, zejména u muže či manžela starého, pak milence v očích dívky nebo ženy zcela degraduje.

Jak se ukazuje, druhy a stupně „erotických defektů“ milence mají v současné polštině souvislost s nynějším rozlišováním pojmů **OSOBA NIEPEŁNOSPRAWNA** (OSOBA ZDRAVOTNĚ POSTIŽENÁ) a **OSOBA Z NIEPEŁNOSPRAW-**

---

14 Novina – pozemek, který byl nově přetvořen v zemědělský; v trojpolním systému hospodaření pole nově oseté po úhoru. (Poznámka překladatelky.)

15 Shodně se slovníkovou definicí slova je i zde *niepełnosprawnym* (postiženým) *człowiek nieosiągający pełnej sprawności lub psychicznej wskutek ułomności lub upośledzenia umysłowego* (USJP II, s. 1145) (člověk nedosahující plně fyzické nebo duševní zdatnosti a způsobilosti v důsledku mentálního, duševního postižení nebo poškození).

16 *Niesprawny – a) mający ograniczoną zdolność poruszania się lub pracy z powodu choroby, ułomności itp., b) o częściach ciała: niespełniający właściwie swoich funkcji; chory, uszkodzony, c) niemający sprawności, zręczności w ruchach, w wykonywaniu czegoś, d) świadczący o braku sprawności, zręczności, będący tego przejawem, e) niewłaściwie, źle zorganizowany, urządzony* (USJP II, s. 1171).

(Nezpůsobilý – a) mající omezenou pohyblivost nebo pracovní schopnost v důsledku nemoci, zdravotního postižení atd., b) o částech těla: neplnící funkce sobě vlastní; nemocný, poškozený, c) postrádající zdatnost, obratnost v pohybu, při provádění činnosti, d) svědčící o úpadku zdatnosti, obratnosti a jsoucí toho projevem, e) nepořádné, špatně organizovaný, upravený.)

NOŚCIĄ (OSOBA SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM); děje se tak zejména v kontextu diskusí o místě a roli postižených osob ve společnosti. Na dva základní sémantické rozdíly mezi těmito pojmy poukázal Dariusz Galasiński ve stati *Osoby niepełnosprawne czy osoby z niepełnosprawnościami?* Zdůraznil, že první pojmenování (*osoba zdravotně postižená*) uzavírá takto označené osoby do kategorie charakterizované jediným základním rysem, a tak je stigmatizuje; pojmenováním druhým (*osoba se zdravotním postižením*, či dokonce *osoba se zdravotními postiženími*) se lze takovémuto „uzamčení“ vyhnout, navíc bez sémantické újmy (Galasiński 2013, s. 6).

Se zřetelem k těmto terminologickým rozrůzněním je namístě položit si v souvislosti s lidovým *erotikem* otázku, zda nezpůsobilost v milostném konání či „řemesle“ (nedostatek dovedností, nešikovnost u mládence či úpadek vitálnosti u starce) uzavírá písňového milence do kategorie *osob zdravotně postižených* (A), nebo spíše do kategorie *osob se zdravotním postižením* (B).

Za předpokladu, že sexuální nezpůsobilost je postižením určitého rozsahu a pevně daného rámce, by se zdálo, že jde o vadu pouze částečnou, *częściowe kalectwo* (částečné zmrzačení, invaliditu); přitom další fyzická zdatnost těla a ostatní dovednosti, například schopnost pracovat v hospodářství a na poli, jsou zachovány. Milence postiženého tímto způsobem je pak možné zařadit do kategorie *osob se zdravotním postižením* (B). Nicméně nezpůsobilost k milostnému „řemeslu“, neobratnost nebo mužova neschopnost vykonat pohlavní akt – jak lidové milostné písně hojně dokládají – je pro milenkou očekávající milostné naplnění nejen trapnou záležitostí nebo nešikovností, ale znamená takový druh postižení (ba dokonce poškození), který jejího milence coby muže i partnera při milostném aktu znehodnocuje a diskvalifikuje. V tomto pojetí je písňový milenec pro dívku či ženu *osobou zdravotně postiženou* (A). A jak se zdá, zařazení do této kategorie stvrzuje i sám mládenec, když se v jedné milostné písni táže: *A czy to ja kaléka, czy to ni mom konika?* (Jsem snad za mrzáka, cožpak nemám ptáka?)¹⁷

Milenec, který má krásu, *knír*¹⁸, *koníka* (srov. *koň*, *konik*, *phallus*) není zdravotně postižený, chromý, neduživý, nemotorný, nekompetentní ani handicapovaný – není mrzák, *kaleka*.

17 Viz Bartmiński (1974, s. 179). Srovnej píseň se shodným motivem *Ej, zobaczysz dziewucho* (Však uvidíš, děvcho) v knížce Jadwigi Turowiczówny, obsahující inscenované lidové písně (TurPieś, s. 54–57).

18 Například v písních typu *Czego więcy chcesz, dziewucho, czego więcy chcesz? A czy to ja nie młody, czy ja ni mom urody; mom urodę, dziewucho, czego więcy chcesz? A czy to ja nie młody, czy ja ni mom urody; mom urodę, dziewucho, czego więcy chcesz?* (K 4 Kuj, s. 27 „od Strzelna“, Ludziska). (Copak ještě chceš, děvcho? Čeho více chceš? Cožpak nejsem mladý, cožpak nejsem krásný? Krásy mám dost, děvcho, čeho více chceš?) A podobně: *Zobaczysz-ci, kochaneczko, że cię Bóg skarze, da czy nam to tak nie ładnie obojgu w parze. Da czy to ja kalika? Czy ja nie mam wąsika? Co mnie nie lubisz* (tamtéž „od Lubrańca“, Paniewo). (Však uvidíš, milá

Slovo *kaleka*, *kalika* (mrzák) pochází z ukrajinštiny, do ní přešlo z běloruského *kaléka*, které bylo přejato z tureckého *kalik* – ‘nedostatečný, chybějící, mající jakýsi defekt, vadný’ (viz BorSE, s. 220). Podle současné slovníkové definice je to: 1) ‘člověk dotčený nějakým postižením, zmrzačený, zohavený, chromý, churavý’; ‘invalida’; ale i ‘osoba nemotorná, nepraktická, neschopná poradit si v životě’; 2) ve smyslu hanlivém pak ‘kdosi neohrabaný, nešikovný, nevzhledný; louda, lenoch’ (USJP II, s. 220).

Srovnej též výraz *kaleki* (zmrzačený), který znamená 1) ‘postižený defektem, zmrzačením, chromý, slabý, narušený’ (*postižení lidé, zmrzačené dítě, chromé nohy* či *ruce*); 2) v přeneseném významu a) ‘nedokonalý, mající závady’; ‘líný, neobratný’ (*neobratný popis*); b) ‘porouchaný, zničený, zmrzačený’ (*zmrzačené stromy, zničené sochy*) (tamtéž); a srovnej rovněž *kalectwo* – ‘postižení, invalidita coby zaostalost, nevyvinutost, vada či neodvratné poškození orgánu nebo části těla, ztěžující nebo znemožňující normální fungování organismu’; ‘zdravotní postižení’ (srovnej *vrozená vada, celoživotní postižení*); ‘neschopnost poradit si v životních situacích, nedostatek praktického smyslu’ (tamtéž s. 219).

Muž či chlapec, který je k lásce nezpůsobilý a při milování neobratný, není jen kýmsi nešikovným, neohrabaným či nepříjemně trapným nemotrou (abych odkázala na významy uvedené výše), nýbrž někým trvale postiženým a v úloze milence nefunkčním. Z pohledu ženy či dívky – písňové hrdinky – je zásadní definovat a pojmenovat *milence-kaliku* jako *osobu zdravotně postiženou*, nebo dokonce *nezpůsobilou*. Důvodem této jednoznačné a stigmatizující kategorizace není jen mužova neschopnost poskytnout dívce či mladé manželce erotické potěšení, sexuální uspokojení (neboť tento muž – ať mladý nebo starý – je nezpůsobilý k tělesnému milování, dotýkání, vzrušení), avšak – a to je podstatnější – je jím **nemožnost, nezpůsobilost plně uskutečnit milostný, sexuální akt**, vlastní v tradiční kultuře nejen člověku, ale i celému vesmíru, který ho obklopuje.

*Z polštiny přeložila Ladislava Součková Linhartová.
Revizi překladu provedla Veronika Mistrová.*

První verzi této studie autorka publikovala pod názvem *A czy to ja kalika, czy nie mom konika?* (Nie)sprawność w świetle erotyki ludowego v časopise *LingVaria* (2, 28, s. 165–180).

---

moje, že tě Pánbůh ztrestá. Není nám snad spolu dobře? Cožpak jsem kalika? Nemám snad vousiska? Proč mě nemiluješ?)

Prameny

- BARTPANLUB – Bartmiński, J. (ed.) (2011): *Lubelskie. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*: cz. 1 *Pieśni i obrzędy doroczne*; cz. 2 *Pieśni i obrzędy rodzinne*; cz. 3 *Pieśni i teksty sytuacyjne*; cz. 4 *Pieśni powszechne*; cz. 5 *Pieśni stanowe i zawodowe*; cz. 6 *Muzyka instrumentalna. Instrumentarium – wykonawcy – repertuar*. Lublin.
- BIELKASZ – Bielawski, L. – Mioduchowska, A. (1998): *Kaszuby. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*: cz. 1 *Pieśni obrzędowe*; cz. 2 *Pieśni powszechne*; cz. 3 *Pieśni powszechne i zawodowe*. Warszawa.
- BORSE – Boryś, W. (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- GAŚMAZUR – *Stoi lipa, lipuleczka. Pieśni mazurskie przez Józefa Gąsiorowskiego w 1884 zebrane* (1976). Warszawa.
- HERKAL – Hernas, C. (1965): *W kalinowym lesie, t. 2: Antologia polskiej pieśni ludowej ze zbiorów polskich XVIII w.* Warszawa.
- CHODŚP – Dołęga-Chodakowski, Z. (1973): *Śpiewy słowiańskie pod strzechą wiejską zebrane*. J. Maślanka (ed.). Warszawa.
- K: Kolberg, O: *Dzieła wszystkie*.
K 1 *Pieś*: t. 1: *Pieśni ludu polskiego* (1961). Kraków.
K 2 *SAN*: t. 2 – *Sandomierskie* (1962). Kraków.
K 4 *Kuj*: t. 4 – *Kujawy*, cz. 2 (1962). Kraków.
K 12 *POZ*: t. 12 – *W. Ks. Poznańskie*, cz. 4 (1963). Kraków.
K 17 *LUB*: t. 17 – *Lubelskie*, cz. 2 (1962). Kraków.
K 18 *KIEL*: t. 18 – *Kieleckie*, cz. 1 (1963). Kraków.
K 21 *RAD*: t. 21 – *Radomskie*, cz. 2 (1964). Kraków.
K 26 *MAZ*: t. 26 – *Mazowsze*, cz. 3 (1963). Kraków.
K 27 *MAZ*: t. 27 – *Mazowsze*, cz. 4 (1964). Kraków.
K 28 *MAZ*: t. 28 – *Mazowsze*, cz. 5 (1964). Kraków.
K 44 *GÓR*: t. 44 – *Góry i Podgórze*, cz. 1 (1968). Z. Jasiewicz – D. Pawlak – E. Miller (eds.). Kraków.
- K 72/1 *Kuj*: t. 72/1 – *Kujawy* (2009). D. Pawlak – A. Skrukwa (eds.). Poznań.
- KOTRZESZ – Kotula, F. (1970): *Hej, leluja, czyli o wygasających starodawnych pieśniach kołędniczych w Rzeszowskiem*. Warszawa.
- KrzyżKuj – Krzyżaniak, B. – Pawlak, A. – Lisakowski, J. (1974): *Kujawy. Polska Pieśń i Muzyka Ludowa*. Kraków.
- KRZYŻWiM – Krzyżaniak, B. – Pawlak, A. (2002): *Warmia i Mazury. Polska pieśń i muzyka ludowa*. Cz. 1 *Pieśni doroczne i weselne*; cz. 2 *Pieśni balladowe i społeczne*; cz. 3 *Pieśni zalotne i miłosne*; cz. 4 *Pieśni rodzinne i taneczne*; cz. 5 *Pieśni religijne i popularne*. Warszawa.
- LL – *Literatura Ludowa*, dwumiesięcznik naukowo-literacki (1962). Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego:
- PRZYBJAŁ – *Jabłoneczka. Antologia polskiej pieśni ludowej* (1957). Ułożył J. Przyboś. Warszawa.

- RAKPODH – Rak, M. (2016): *Materiały do etnografii Podhala*. Kraków [Biblioteka LingVariów t. 22].
- SFPKRZ – *Słownik folkloru polskiego*. J. Krzyżanowski (ed.). Warszawa 1965.
- SLSJ – *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny (1980)*. J. Bartmiński (ed.). Wrocław.
- SSISL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych (1996–2019)*. J. Bartmiński – S. Niebrzegowska-Bartmińska (eds.). T. 1 Kosmos: cz. 1 Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie (1996); cz. 2 Ziemia, woda, podziemie (1999); cz. 3 Meteorologia (2012); cz. 4 Świat, światło, metale (2012). T. 2 Rośliny: cz. 1 Zboża (2017), cz. 2 Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe (2018); cz. 3 Kwiaty (2019); cz. 4 Zioła (2019). Lublin.
- StanTomKuj – Stankiewicz, L. – Tomaszewski, W (1985): *Folklor muzyczny Kujaw Wschodnich w repertuarze kapeli „Spod Kowala“*, Bydgoszcz.
- TN – *Materiały terenowe z Pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne“ UMCS*. (Po skrócie TN podano miejscowość i rok nagrania).
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego (2003)*, t. 1–6. S. Dubisz (ed.). Warszawa.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*. M. Żmigrodzki (ed.). Dostępne z WWW: <<https://wsjp.pl/index.php?pwh=0>>.

Literatura

- Bartmiński, J. (1974): „Jaś koniki poił“. Uwagi o stylu erotyku ludowego. *Teksty nr 2*, s. 11–24.
- Bartmiński, J. (1990): *Folklor – język – poetyka*. Wrocław.
- Bartmiński, J. (1993): Ludowy styl artystyczny. In: J. Bartmiński (ed.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, t. 2. Wrocław, s. 213–222.
- Bartmiński, J. – Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2009): *Tekstologia*. Warszawa.
- Bystroń, J. S. (1921): *Artyzm pieśni ludowej*. Poznań.
- Bystroń, J. S. (1924): *Pieśni ludu polskiego*. Kraków.
- Czernik, S. (1962): *Stare złoto. O polskiej pieśni ludowej*. Warszawa.
- Freud, Z. (1987): *Psychopatologia życia codziennego. Marzenia senne*. Warszawa.
- Moszyński, K. (1929–1939): *Kultura ludowa Słowian*. Cz. 11929; cz. 2, z. 11934, z. 21939. Kraków.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2012): Miejsce wartości w opisie gatunków mowy. In: A. Burzyńska-Kamieniecka (ed.), *Język a Kultura 23, Akty i gatunki mowy w perspektywie kulturowej*, s. 33–41.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2013): Ustalanie znaczeń symbolicznych w słowniku etnolingwistycznym. *LingVaria*, R. VIII (2013), nr 1 (15), s. 127–144.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2015): Znaczenia symboliczne a wartości. In: J. Adamowski – M. Wójcicka (eds.), *Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana. Wartości w języku i kulturze*, t. 8. Lublin, s. 47–64.

- Prorok, K. (2014): „Gorzała lipka i jawor“ – lubelskie erotyki ludowe. In: J. Bartmiński – B. Maksymiuk-Pacek (eds.), *Lubelska pieśń ludowa na tle porównawczym*. Lublin, s. 169–192.
- Szymańska, J. (1997): Przegląd repertuaru pieśni ludowych. In: Bielawski, L. – Mioduchowska, A.: *Kaszuby. Polska pieśń i muzyka ludowa. Pieśni obrzędowe*, cz. 1. Warszawa, s. 113–128.
- Wężowicz-Ziółkowska, D. (1991): *Miłość ludowa. Wzory miłości wieśniaczej w polskiej pieśni ludowej XVIII–XX wieku*. Wrocław.

Irena Vaňková (ed.)

Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky III
Tělo a tělesnost v jazykových a kulturních konceptualizacích

Vydala Univerzita Karlova, Filozofická fakulta,
nám. Jana Palacha 2, Praha 1

Typografická osnova František Štorm
Redakce a rejstřík Ladislava Součková Linhartová
Sazba z písma Skolar Dušan Neumahr
Vydala Togga, spol. s r. o., Praha
Vydání první, Praha 2020

Obsah

Tělo a tělesnost v jazykových a kulturních konceptualizacích (Namísto úvodu)	7
Poděkování	16
Oči a uši: tělo a svět	
Je důležitější zrak, anebo sluch? K sémantice polské slovní zásoby pro vidění a slyšení Jerzy Bartmiński	19
Tělo a duše/mysl/já	
Na tváři lehký smích. Opozice ZJEVNOST–NEZJEVNOST, VNITŘEK–VNĚJŠEK a POVRCH–HLOUBKA v somatických konceptualizacích člověka Irena Vaňková	31
Tělesné aspekty japonského pojmu KOKORO ve světle dat systémových a textových. Od „somato-psychismu“ k „psychismu“ somatické povahy Tereza Nakaya	67
Robot jako skoro-člověk. Pojetí lidského u Karla Čapka na základě rozdílů mezi Roboty a lidmi Hana Bednářová	79
Tělo ve folkloru	
Sexuální (ne)způsobilost v polské lidové poezii Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska	93
<i>Já měla kalhoty a on měl sukni, proto mi nastali časové smutní!</i> Ženský a mužský oděv jako symbol feminity a maskulinity v tradičním obrazu světa Anna Christou	115

Tělo a jeho části

- Znaky pro části lidského těla v českém znakovém jazyce 125
Lenka Okrouhlíková
- Somatické frazémy v českém a ruském politickém diskursu 141
Ekaterina Rycheva
- Vlasy, chlupy* a další *ne-vlasy* v současné češtině:
opozice MY versus TI DRUZÍ 155
Lucie Saicová Římalová
- Křídla, pera a peří jako zvláštní části (nejen) ptačího těla 163
Lucie Šťastná

Tělo ve slovníku

- Ztvárnění tělesnosti ve slovníku: hledání křehké rovnováhy 179
Michaela Lišková - Martin Šemelík
- Kolekce a narace jako součást heslového zpracování
somatického pojmu. Na příkladu pojmu NOHA/NOHY 189
Veronika Vodrážková

Horizont a horizonty

- „Horizont jako takový“: VIZUÁLNÍ ORIENTACE V PROSTORU jako
zdrojová oblast metafor a pojem ABSOLUTNÍ HORIZONT 209
u Václava Havla
Irena Vaňková
- O autorech 229
- Jmenný rejstřík 235
- Summary 239